

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 103

(18378)

2013 чылдың
сентябрь 5,
четверг
Садар өртээ
хостуг

email: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

сентябрь 8 — Бүгү Россияда чаңгыс аай бадылаашкыннар хүнү

ХАМААТЫ ХҮЛЭЭЛГЕВИС КҮҮСЕДИП, ШЫН ШИЛИЛГЕНИ КЫЛЫЫЛЫҢАР!

Россия Федерациясында чаңгыс аай бадылаашкыннар хүнүн 2004 чылда соңгулда хоойлужудулгазын езугаар кириген. 2004-2013 чылдарда регионнарның болгаш тус чер деңгелиниң соңгулдаларының Россияга чаңгыс аай бадылаашкын хүнү марттың ийиги улуг-хүнү азы октябрьның ийиги улуг-хүнү бооп келген. Күрүне Думазынче соңгулдалар-биле кады регионнарда соңгулдаларны эрттирерин чөпшээрер турган. 2012 чылдың октябрь 3-те Россияның Президентиниң В.Путин Россия Федерациясында чаңгыс аай бадылаашкынның чаа хүнүн сентябрьның ийиги улуг-хүнү кылдыр доктаадып тургускан №157 Федералдыг хоойлуга ат салган. Ынчангаш чаа хоойлу езугаар Россия Федерациясында баштайгы чаңгыс аай бадылаашкыннар хүнү 2013 чылдың сентябрь 8-те болуп эртер.

Ол хүн Россия Федерациясында аңгы-аңгы деңгелдин соңгулдалары болур. Россияның 7 субъектилеринин — Хакас Республиканың, Забайкал база Хабаровск крайларының, Владимир, Магадан, Москва областтарының болгаш Чукот автономнуң бүткүл бирги удуртукчуларының, Москва хоорайның мэринин соңгулдалары болур. Астанда база Ингуш республикаларының аштыңын чурттапчы чоннуң дорт соңгуу-м тус черлеринин хоойлужудулга орган-нарының хүлээп алган шиитпири-биле ре-онарның парламентизинге бадылаар-дыр солаан.

Ол ышкаш Россия Федерациясының 16 субъектилеринин — Башкортостан, Бурят,

Калмык, Саха (Якут), Хакас, Чечен рес-публикаларының база Забайкал крайның, Архангельск, Владимир, Иваново, Иркутск, Кемерово, Ростов, Смоленск, Ульяновск, Ярославль областтарының күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органнарының депутаттарының соңгулдалары болуп эртер.

Бистиң республикага тус черниң ийи соңгулдалары болур. Барыын-Хемчик ко-жуунда Эрги-Барлык сумузуңуң база Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралда-рының депутаттарын соңгукчулар соңгуур.

Кызыл хоорайның муниципалдыг соң-гулда комиссиязының даргазы Маргарита Монгуштуң тайылбыры-биле алырга, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының дөрткү чыыжының депутаттарының бүрүн эргелеринин хуусаазы 5 чыл болур. Депу-таттарның ниити саны 26 кижиге, оларның 13-жү — партийжи даңзы езугаар, арткан 13-жү чаңгыс мандаттыг соңгулда округта-рындан соңгуттурар. Соңгулдага киржири-биле чаңгыс мандаттыг округтарда 66 кан-дидат бүрүткеткен турган (чамдык канди-даттар боттарының күзели-биле соңгулдага киржиринден ойталап турары-биле бо сан өскерлип турар). Ол ышкаш соңгулдага 6 политиктиг партиялар — «Чаңгыс демниг Россия», Россия Федерациясының Ком-мунисттиг партиясы, Россияның Либерал-демократтыг партиясы, «Чөптүг Россия», «Россияның патриоттары» база Россияның Республика партиясы — Парнас киржир.

Сентябрь 8-те, воскресеньде, Кызыл хоорайга 13 соңгулда округунда 32 соң-гулда участоктары ажылдаарына белең. Чонга таарымчалыг байдалды тургузары-

биле бир округка-ла 2-3 соңгулда участо-гу ажылдаар. Ол хүн Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының дөрткү чыы-жының депутаттарының соңгулдалары эр-тенгинин 8 шактан кезээкинин 10 шакка чедир болур.

Соңгукчулар соңгуп келгеш, чаңгыс ман-даттыг округта база партийжи даңзы-биле депштитирген кандидаттарны бадылаары-биле ийи бюллетеньни холга алыр. Соң-гуур эргелиг кижиге бүрүзү бодунуң хамааты хүлээлгезин күүседип, Кызыл хоорайның келир үези, хөгжүлдө, сайзыралы дээш ажылдап, үлүүн кирип турар төлөптиг пар-тияның кандидатына үнүн берип, соңгул-дага идепкейлиг киржир дээрзинге бүзү-рел улуг.

Адыгжы СААЯ.

Билип алыры артык эвес

Паспортуңар читкен болза...

Бир эвес паспорт читкен (оорлаткан), фамилиязы, ады өскерилгени-биле холбаштыр азы өске-даа чылда-гааннар-биле солугур кылдыр дужаап каан болза, Россия-ның федералдыг миграция албанының Тыва Республи-када салбырының (ОФМС) (№9 хевир) шынзылгазын көргүскөш, бо чылдың сентябрь 8-те болур соңгулдалар-га бадылап болур.

Бир эвес силер үе-шаанда шынзылга ап шыдаваан болзуңар-за, азы бадылаашкын хүнүндө, сентябрь 8-те, паспортуңарның читкенин эскерип каан болзуңарза, Тыва Республиканың Кызыл хоорайда Ленин кудумчунуң 62 дугаар бажында адресте Рос-сияның федералдыг миграция албанының салбырынга (ОФМС) ажыл шактарында, эртенгинин 8 шактан кезээкинин 22 шакка чедир шынзыдылганы кылдырып ап болур силер. Аңаа баргаш, № 1 хевирниң билдиришкенин долдуруп, доктаамал чурттап турар черинерден бижидип алган (чурттаар оран-сава ээлери-нин эштежилгези, эргелеп-башкарылга компаниязы) шынзыл-гаңарны база күрүне үндүрүүн төлээнинин дугайында кван-цияңарны (Ажаалга банкызының терминалдарына 300 рубль төлээнинин) көргүскөш, чогуур документини кылдырып ап бо-лурун билип алыры артык эвес.

Хүндүлүг соңгукчулар!

Силерни 2013 чылдың сентябрь 8-те Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хура-нының депутаттарының дөрткү чыыжы-ның соңгулдаларынче чалап тур.

Бадылаарының шагы — 8 шактан 22.00 шакка чедир.

Паспорт азы ону солугур документизин албан ап алгаш келир.

Кадыңар байдалы-биле соңгулда участогунга кээп соңгуп шыдаваң болзу-ңарза, 2013 чылдың сентябрь 8-те 16.00 шакка чедир бодуңарның соңгулда учас-тогунуң комиссиязынга дыңнаткаш, ба-жыңыңарга соңгуп болур силер.

Харылзажыр телефон: 3-15-98.

Муниципалдыг соңгулда комиссиязының даргазы М.М. МОНГУШ.

Полицейжилерни чепсеглээн

Россияның Тыва Рес-публика талазы-биле Иш-тики херектер яамызының килдистеринге чаа авто-машиналарны дамчытка-нының езулалына Тыва-ның Баштыңы Шолбан Ка-ра-оол дүүн киришкен. Он бир машиналарны феде-ралдыг бюджеттин акша-төгөрини-биле садып алган.

Чаа машиналарның аразын-да дөрт УАЗ-469, үш «ВАЗ», чоннуң «таблетка» деп адаары дөрт УАЗ бар. Республиканың Иштики херектер яамызын-анзы-бүрү машина-техника ай-маа-биле чепсеглээри сөөлгү чылдарда экижээн, яамы-ның материал-техниктиг баа-зазының быжыгып турарында республиканың удуртулгазының үлүү база улуг деп иштики хе-рекетер сайыды Александр Ло-банов езулал үезинде чугаазын-га демдеглээч.

Иштики херектер яамызы-ның кол сорулгаларының би-рээзи — сумулар девискээрин-де ажылдап турар полицейжи-лерни, эң ылаңгыя участоктар инспекторларын, автомаши-налар, харылзаа техниказы болгаш компьютерлер-биле чепсеглээри. Чүге дээрге олар корум-чурумну тудар, хамаа-тыларның эргелерин камга-лаар талазы-биле белең эвес ажылды чорудуп турарлар. Ын-чангаш чаа автомашиналарның чедизин участок инспекторла-рынга тускайлап берген.

Полицейжилерниң албан ажылында чугула болушкун-биле оларга байыр чедирип тура: «Чаа машина-техника-ның келгенинге силерниң-би-ле кады өөрүп тур мен — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан. — Ол дээрге бистиң улам күштүг апарганывыс-тыр. Учас-ток инспекторларына чаа ма-шина-техниканы берип турары эки-дир, эрге-чагырганың ки-жилерге эң-не чоок турар төлээлери, оларның камгалак-чылары участок инспекторла-ры болгай». Чаа автомашина-ларны Туран хоорайның, Тожу кожуунуң Тоора-Хем суурнуң, Өвүрнүң Хандагайты суурнуң, Сүт-Хөл кожуунуң Суг-Аксы суурнуң, Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик кожууннар-ның участок инспекторларына берген. Арткан автомобильдер-ни Иштики херектер яамызы-ның аңгы-аңгы албан черлери алган.

Иштики херектер яамызы-ның эмнелгезинге база Шолбан Кара-оол чораан. Эмнээшкени-ниң чаа дериг-херекселдери-биле эмнелге хандырынып ту-рарына ол таарзынган. Респу-бликаның №1 эмнелгези-биле сырый ажылдаары Тываның Баштыңы эмнелгениң удуртул-газына сүмелзэн.

Медээлер

«Россияның өңнүү — Тыва»

Совет Эвилели-биле кады фашист агрессорларга удур демисежирин илереткен баштайгы даштык күрүне — Тыва Арат Республика.

Тыва эки турачылар кудумчузунда Росбанк бажынының ханазынга тыва эки турачыларга тураскаал самбыраны ажыдып турда: «70 чыл бурунгаар тыва эки турачылар бо кудумчуга чыскаалып, фронтуге айттыныпкаш, төөгүге кажан кезээде артып кааннар. Ада-чурттуң Улуг дайынының тулчушкуннарынга маадырлыг чоруу-биле Россияның эң бүзүрелдиг, шынчы өңнүү Тыва Арат Республика деп чүвени олар бадыткааннар — деп, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козлов Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өмүзүннүңден чугаалаан.

Тыва эки турачыларга тураскаал самбыраны ажыдар эргени

аныяк салгалдың төлээлери Айра Хертек биле Юлия Корневскаяга берген. Айра — аъттыг шериг эскадронун санитары, бо чылын бистен чарлып чоруткан фронтучу Вера Чулдумовна Байлактын уруунун уруу. Юлия тыва эки турачыларның фашистерден хос-ташканы Украинага төртүтүнген.

Тыва эки турачы аъттыг шериг эскадронун эрес-дидим командири Адиг-Түлүш Кечил-оолдун чээни, 93 харлыг хоочун Барымаа Лопсановна Дажы-Норбу байырлыг болуушкунга келгенерге Кечил-оолдун дугайында чугаалап берген.

Тыва эки турачыларга тураскаал самбыраны ажытканы-биле тываларның фронтуге 1943 чылдың сентябрь 1-де айттыганының 70 чылын республикага демдегледип эгелээш, Тыва биле Россияның чыгыс демнежилгезинин 100 чыл юбилейинин байырламы-биле улаштыра бээр.

Коллектив шилип алган

Делегейге сыгыт-хөөмейин непередип, ат-сураа алгаан хөөмейжи Конгар-оол Ондарның удуртуп турганы Үндезин тыва культура төвүнде «Чиргилчии», «Алаш» дээш, өске-даа чогаадыкчы коллективтерни, ус-шевер мастерлерни Тываның Баштыңы чыгаш, оларның-биле ажылчын ужуражышкыны эрттирген.

Тыва уран чүүлдүн чайын-нанчак сымдызы, ооң хөгжүлдезинге конут улуг үлүүн кириген Конгар-оол Ондарның бо өртемчеден чоруй барганының мунгаралынга дыка алыспайн, башкызының чүгле Россия чергелиг эвес, а делегей деңгелдиг ажил-херээн төлөтпү-биле уламчылаарын Шолбан Кара-оол аныяк ыраажыларга, хөгжүмчүлерге, ус-шеверлерге чагаан. Үндезин тыва культура төвүнүн моон соңгаар сайзыралын хөгжүмчүлер, ус-шеверлер-биле Чазак Даргазы сайгарып чугаалашкаш, төптүн чаа удуртукчузун чажыт бадылаашкын-биле сонгуп алырын саналдаан. Даргалар томиулааан, төптүн чогаадыкчы ажылдакчыларының боттарының шилип алганы кижини Үндезин тыва культура төвүн удуртуп ужурут, чүгле ынчан коллектив демниг, үрө-түннелдиг ажылдап болур деп, Шолбан Кара-оол демдег-

лээн. Ажит-чажыт чок бодалдар солукшанының соонда Үндезин тыва культура төвүнүн чаа удуртукчузун чажыт бадылаашкын-биле сонгуп алыр деп дугурушканнар. Төптүн удуртукчузу албан-дужаалга кордакчылар кылдыр чогаадыкчы ажылдакчылар элээн каш эштерин идип үндүрген. Чажыт бадылаашкынның түннелинде «Чиргилчии» бөлүктүн хөгжүмчүзү, «Оваа» кызыгаарлаан харысалгалыг нийтиледдин директору, Хөгжүм херекселдери чазар болгаш чаартыр ус-шеверлер эвилелинин салбырының удуртукчузу Алдар Тамдын эң хөй үнөрүн ап, төптүн удуртукчузунга коллективтин мурунундан сонгуттурган. Алдар Тамдындан каш-ла үн эвээш бадылаашкынны Тывада болгаш оон дашкаар ат-сурагы аныяк хөгжүмчү болгаш ыраажы, хөөмейге делегей чергелиг конкурстарга эң бедик шаңналдарга төлөтпүг болган Игорь Көшкендей алган. Бо хөгжүмчүнү Үндезин тыва культура төвүнүн уран чүүл удуртукчузунга ажылдадыр деп дугурушканнар.

Тываның Баштыңызы талантылыг аныяк удуртукчуларга коллективтин бүзүрели дээш байыр чедирип, удуртукчу болгаш чогаадыкчы ажылынга чедишкыннерни күзээш.

Лицейге — көдээ уруглар

Чаа өөредилге чылының баштайгы хунунда Тываның Баштыңы наймысалдың элээн каш школаларына, оларның аразында республиканың Күрүне лицейинге барып, башкыларга болгаш өөреникчилерге чаа өөредилге чылының эгелээни-биле байыры чедирип, чедишкыннерни күзээш.

Тыва Республиканың Күрүне лицейинин директору Татьяна Санчаа-биле лицейге көдээниң оолдар, уругларының өөренип болурун сайгарып чугаалашкан. Көдээ өөредилгеге салым-чаянын, эртем-билигке чүткүлдүг, сайгара боданыр угааныг уруглар хөйүн Шолбан Кара-оол демдег-лээш, Күрүне лицейинге өөренир арганы оларга бээрин саналдаан. Лицейге көдээ оолдар, уругларның өөренир болгаш чурттаарына таарымчалыг байдалды тургузарына бүгү талазы-биле дузалаарын база ол аазаан. Күрүне лицейинин бажынын Үндезин-биле септээр,

эргежок чугула дериг-херекселди садып бээр дээш эргежок чугула ажылдарны саадатпайн эгелээрин Тываның Баштыңы өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдейге дааскан.

Тыва Республиканың Күрүне лицейи — өөредилгеге болгаш эртем-билигке чаарткыч угланышкында 22 чыл дургузунда ажылдап келген өөредилге чери. Ол чылдарда лицейини 500 хире оолдар, уруглар дооскан, олар Россия, Американың Каттышкан Штаттары, Турция, Моол, Кыдат Улус Республика дээш, өске-даа чурттарның эң дээр өөредилге черлерин чедишкынниг дооскан. Олар Америка, Германия, Великобритания, Канада дээш, өске-даа чурттарда ажылдап чоруурлар. Лицейиниң 15 доозукчулары аңгы-аңгы эртемнерге кандидат аттарны камгалап алганын, 30 ажыг доозукчулар аспирантураларда болгаш докторантураларда өөренип турар.

ООЧУРЛААН ХЕРЭЭ-ДАА ЧО

Информатизация болгаш харылзаа сайыды Органа Натсак биле «Ростелеком» ААН-ның Красноярск салбырының директорунун оралакчызы Константин Новиков төптү ажыдып турлар.

Машиналыг халдып чорааш, орукка аатотранспорт шимчээш-киниң чурумун билбейн үрээш, ОШАЧКИ-ниң инспекторунга торгаткаш, ону төлээр дээш банкыларның кассаларына хөй улус аразына оочурлап, үе эрттирип, падын бараар-ла болгай бис. Дүүн хүнден, сентябрь 4-тен, эгелээш ОШАЧКИ-ниң торгаалын төлээрде

сентябрь 4-те Кызыл хоорай-ның Красноармейская кудумчу-зунда № 102 бажында ажыткан. Ооң байырлыг ажыдышкынынга Тыва Республиканың Информа-тизация болгаш харылзаа яамы-зының сайыды Органа Натсак, «Россияның телекоммуникация-лары» ажык акционерлиг нийти-ледин Красноярск салбырының

демдеглээш. Кызылга-ның электроннуг ачы-дуза-рын бадыткаар төптү ажы-дузаны «Ростелеком» ААН-ның электроннуг ачы-дузаны сайзырадырының херек херечизинин бадыткалыг Константин Новиков чугаа төптүн ажылдакчы ажыл-ижинге чедишкы күзээш, наймысал Кызыл-райның болгаш республи-каның электроннуг ачы-дуза-лекчилеринге байыры чед-

Бо төптүн салбырлары Тыва Республиканың Чазак Бажыңына, Кечил-оол кудумчузунда хөй ачы-дуза төвүнге база ажылдаар. Ачы-дузаның бо хевирин ажыглаарда, паспортун, СНИЛС болгаш бодунга ап чоруур телефонун ап алгаш, үстүнде черлерге чеде бээрге, ында специализир эргежок чугула тайыл-бырны берип, хереклекчилерге дузалаар.

информация алыры белен апарган. «Россияның телекоммуникация-лары» ажык акционерлиг нийти-ледин Красноярск салбырының Хакас төвүнүн Кызылда офистеринге чеде бергеш, күрүнениң электроннуг ачы-дузаны-биле төлөвирлер дээш өске-даа медээ-лерни чииги-биле билип ап болур.

Кызыл хоорайның Красноар-мейская кудумчузунда № 102 ба-жында «Ростелеком» ажык акцио-нерлиг нийтиледин офисинин кол специали Анай-Хаак Серенчап-тын тайылбырлааны-биле алырга, ооң ажылдап турар офисинге чоңа күрүнениң электроннуг ачы-ду-заның чедиреринин аргалары моон мурунда эвээш турган. Найы-сылал Кызыл хоорайның болгаш кожуннарның чурттакчыларының хөй ажыглап турары ОШАЧКИ-ниң торгаалын төлээри, даштыкыже үнерде паспорттар кылдыртп алыры, үндүргүлөр декларацияла-ры дужаары дээш ышкыш өске-даа күрүнениң электроннуг ачы-дуза-зын алырга «Россияның почтазы» күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгези таварыштыр коддар-ны чагаа-биле ап турган. Сентябрь 4-тен эгелеп «Ростелеком» ажык акционерлиг нийтиледин Кызыл хоорайда офистеринге күрүнениң электроннуг ачы-дузанын шу-тузун чедирер аргалыг апарган. Күрүнениң электроннуг ачы-дуза кодтарын бадыткаар төптү

директорунун оралакчызы Кон-стантин Новиков, салбырын Ха-кас төвүнүн болгаш ооң Тывада офистеринин ажылдакчылары киришкен. Күрүнениң электрон-нуг ачы-дуза кодтарын бадыткаар төптү Кызыл хоорайга ажытканы, чүгле наймысалга эвес, бүгү рес-публикага күрүнениң электроннуг ачы-дузаны сайзырадырынга

Баштайгы клиент Алексей Хертекке специалист Анай-Хаак Серенчап тайылбырны берип тур.

улуг ужу-дузалыг деп, республи-каның информатизация болгаш харылзаа сайыды Органа Натсак

Шаңгыр-оол МОН
Авторнун тырттыргар
руктары.

ПОЧТА АЧЫ-ДУЗАНЫНЫН ШЫНАРЫН БЕДИДЕР ДЭЭШ...

Интервью

Шериде акымче чагаа чорудуп турар. Харыл-заштырыкчылар пенсия, пособие дээш, социал төлөвирлерин бүтү хевирлерин делегейин кайы-даа чурттарына, ылангыя чедери берге черлерге чонун күзели-биле дамчыдып турар апарганы чонга таарымчалыг байдалдары тургускан. Бистин республикада чонун ажыглап турар неперенгей сервис-тери дээр-ле, «1 дугаар классын чорудулгазы», «ЭкспрессМайлСервис» («ЕМС-почта») болгаш бөлүк ажылдакчыларга комплекстиг ачы-дуза хандырылгасы-дыр.

Россияның почтазының Тыва Республика талазы-биле эргелелин директору Владимир Петрович Ревенко.

«Силер, оң мүнүндө саа-на бижип алгаш, удур-дөдир чыгып турган болзубу-са, үчкүлүктө делегейин ийи-чүдү интернет таварыштыр чыгып, харын-даа камера-ны-биле бот-боттары-сыче-сип алгаш, чүгээлэ-жип-сис. Оң-биле чергелештир-ип ажылы ылам сайзырап, бо-ло чурттакчы чонга солут-кып ачы-дузаны чедирип ту-ру-ары-лаа албанында амгы-да ажыл-агыйны, чаартыл-ганы сануургаары-биле Россия-ның почтазының Тыва Рес-пуб-лика талазы-биле эргелелин директору Владимир Петрович Ревенко-биле ужуражып чүгээ-лэ-жип.

— Владимир Петрович, амгы-да почта албанының чурттакчы-га чедирип турар ачы-дуза-ны чүгээлэ-жип көрээлинерем.

— Бо хүнде федералдыг поч-та албанының Тыва Республикада-да эргелелин дээр-ле, «Россияның почта-зы» күрүнениң унитарлыг-лыг-лыгын салбырларының

төлөвирлерин хүлээп ап, ук албан-чирлеринче чорудуп турар. Харыл-заштырыкчылар пенсия, пособие дээш, социал төлөвирлерин бүтү хевирлерин делегейин кайы-даа чурттарына, ылангыя чедери берге черлерге чонун күзели-биле дамчыдып турар апарганы чонга таарымчалыг байдалдары тургускан. Бистин республикада чонун ажыглап турар неперенгей сервис-тери дээр-ле, «1 дугаар классын чорудулгазы», «ЭкспрессМайлСервис» («ЕМС-почта») болгаш бөлүк ажылдакчыларга комплекстиг ачы-дуза хандырылгасы-дыр.

Солун-сеткүүл, журналдары база почта салбырларына чагыт-тырып ап турары чонга таарымча-лыг. Оларны чагыт езуугаар бажы-нарга почтачылар чедирер. Эрте-тен эрте үгөкчигештерден оочурап, иткележип солун садып ап турбас.

— Республиканың бүгү почта салбырларында интернет ажыл-дап турар боор аа, Владимир Петрович?

— Республиканың почта салбыр-ларының хай кезинде интернетче

Посылкаларга хамаарыштыр алырга, экспресс-почта деп ачы-дуза бар. Почта ажылдакчызы чагыттырган чүүлдерни бажынарга апарып чедирип бээр.

хей кижин хары угда кире бээр чет-кини салган. Амгы үеде нийтизи-биле 88 почта салбырында интер-нет ачы-дузаны чурттакчы чонга чедирип турар. Көдээ черлерде, ылангыя Тываның ыраккы булуң-на-рында кижин бүрүзүнүн бажынында интернет чок болгай, ынангаш тус-черин почта салбырына келгеш, чижээлээр, күрүнениң азы му-ниципалдыг ачы-дузаның порталына кирип, херектээ чүүлдерин билип ап болур. Чамдык көдээ чуртта-кчылыг черлерде почта салбырлары шуут чок. Оларга харылзаа чугула-херек дээрзин билер бис. Ындыг черлерге интернет четкизин салып-ажыл амгы үеде чедимчелиг чоруп-турар.

Акша-хөрөңг чорудулгазын хей ке-зиинде «Форсаж» сервисин дамчыштыр чорудуп турарында элдептиг чүүл чок. Чүгө дээр-ле «Форсаж»-биле акшаны чорудуп-тарга, делегейин дуу ужуна кижин, каш минута болгаш, дораан ап алыр.

— Электроннуг ачы-дузаны чурттакчы чонга чедиреринин талазы-биле кандыг ажыл чорут-тунуп турары?

— Республиканың көдээ де-вис-кээринге электроннуг ачы-дуза чедирелгезин сайзырадыр талазы-биле ажыл күженишкенин чоруп-турарын чугулалап демдеглейн. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың Чазза почта салбырларына хей талалыг ажыл-чорудулгалыг төптөрин ажыдарын деткип турар. Ук төптөр чуртта-кчы чонга күрүнениң болгаш му-ниципалдыг ачы-дузаны чедирер. Ынангаш бо чылым 38 почта сал-бырларына 38 универсалдыг ха-рылзаа көзөнөктерин, 2014 чылда — 14, 2015 чылда 24 көзөнөктерин ажыдарын планнап турар бис. Ол дээр-ле чурттакчы чон электроннуг ачы-дузаны алырына канчаар-даа аажок дуза болур дээр-ле билдин-гир.

— Амгы үеде почта ажыл-чорудулгазы кайы хире сай-

зырап турары?

— Бистин бүдүрүлгөсү хүн-ден хүнчө хөгжүп, чонга чедирип-турар ачы-дузаны улгадып, чаа-чаа технологияларны ажыгдалче-клирип турар. Россияның почта-зының Тыва Республикада эргеле-линиң ажыл-чорудулгазының кол-сорулгазы — амгы үеин негел-делеринге дүштүр почта харыл-заазының ачы-дузанын шынарын-улам бедидип, чонга чедимчелиг-болдураары. Почта ажылдакчызы-кандыг-даа байдалдарда бодунун-ажылына бердинген, кызымак-кай, тура-сорулгуг болур ужурулуг. Үениң депшилгези кангыс черде-турбайн турар болганда, бистер-оон чыда кагбайн, сайзырап чоруп-олурап бис.

Почта салбырларын доктаамал-компьютер-техника-биле ханды-рып, оран-саваның септелгезин-чорудуп турар. «Кижини хевинден

уткуп, хүлээп алыр» дээни ышкаш-албан чери база чырык, чылыг, арыг-скилг болур ужурулуг.

Хүн бүрүдө почта ажылдакчы-лары 30 ажыг янзы программа-лар-биле ажылдап турар. Чылдан-чылче корреспонденция саны өзүп-турар болгаш амгы үеде электрон-нуг болгаш хол-биле бижээп чага-лар-биле ажылдап турар бис. По-сылкаларга хамаарыштыр алырга, экспресс-почта деп ачы-дуза бар. Почта ажылдакчызы чагыттырган-чүүлдерин бажынарга апарып че-дирип бээр. Бо ачы-дузаның өрт-тө шала аар-даа болза, чурттакчы чон-үе камнап алыры-биле ажыглап-турар. Акша-хөрөңг чорудулгазын-хей кезинде «Форсаж» сервисин-дамчыштыр чорудуп турарында-элдептиг чүүл чок. Чүгө дээр-ле, «Форсаж»-биле акшаны чорудуп-тарга, делегейин дуу ужуна кижин, каш минута болгаш, дораан ап-алыр. Республиканың чонун мын-дыг хевирлиг почта ачы-дузанын-үезинде ап турар. Сөөлгү чылдар-да 118 почта салбырларының чет-кизин кадагалап арттырган. Бистин-эргелде 3 почта-мт болгаш авто-бааза кирип турар. Республикада-118 почта харылзаа салбырының-103-жү — көдээ черлерде. Эргел-де нийтизи-биле 778 кижин ажыл-дап турар, олардан 118 почтачылар-болгаш оон иштинде 51 кижин көдээ-черлерге почтаны чедирип турар.

Автобаазада 97 машина бар. Оларның шуптузун тускай дериг-херекселдер-биле четчелзэн. Амгы-үеде ГЛОНАСС системасында 45-автомашинаны кириген. Рес-пуб-ликаның иштинде машиналар ко-жуунарже үнүп, почтаны дажыг-лап турар. Чедери берге Мөңгүн-Тайга, Тожу дзон ышкаш черлерге-чылдың кайы-даа үезинде почтаны-самолет-биле чедирер.

Моон-даа сонгаар чонга таа-рымчалыг байдалдары тургузар-дээш улам кызып ажылдаар бис.

Алдыңай БАДЫ-ХОО
чугаалашкан.

№2 школага улуг үнелел

Баштайгы тыва интелли-генцияның өөренип турганы Кызылдың №2 школазына республика гимназия эрге-байдалды тыпсыр.

Ындыг медегелди Тываның Баштайгы Шолбан Кара-оол ук-школага Билиглер хүнү-биле өө-реникчилерге, башкыларга болгаш-ада-иелерге байыр чедирери-биле келгеш, аңаа болган байырлыг-шугум чыскаалына кылган. Ол-даалганы күүседиринин хуусаазын-Чазак Даргазы бо өөредилге-чы-лының дургузунда деп өөредилге-болгаш эртем сайыдына дааскан. Оон аңгыда школаның оран-сава-зы, спорт залы болгаш интернат-биле каттай, 2014 чылдың сентяб-рыга чедир бүрүн септеттинген турар-ужурлуг.

«Тыва интеллигенцияның баш-тайгыларының өөренип чораа-ны, бистин эртемистиң болгаш-культуравыстың төвү болуп турган-школа эң тергиннерин бирээни-болур ужурулуг — деп, Шолбан-Кара-оол айткан. — Өөредилге-че-ринин мурнуку ат-алдарын эгидери — бистин нийти сорулгазыс. Өө-редилге яамызының, педагогика ний-тигелжилгезинин деткимче-биле-башкылар коллективин ол сорулга-ны күүседиринге бүзүрээр мен». Тываның Баштайгы өөреникчилер-ге эки өөредилгени күзээш, чаа-ав-

тобустун дүлгүүрүн школаның ди-ректору Мира Наксылга дамчыдып-берген. Өөредилге черинин эрге-байдалын өскөртүп болгаш септел-гезин кылыр дзон даалганы хуусаа-зында күүседир дээрзин өөредилге-болгаш эртем сайыды Каадыр-оол-Бичелдей бүзүрөткен. Оон туржук-бирги кайттын сонгаларын яамы-чаартылга программанын езуугаар-чоокку үеде кылып доозуптар-дээрзин дыңаткан.

Баштайгы национал школа Кызылга 1927 чылда ажыттыган-нын сагындыраал, улуг эвес ыяш-бажына арааттарын 15-20 хире-уруглары өөренип турган. 1940-чылда Совет Эвилели тыва уруг-ларга белек кылдыр тудуп берген-3 кайт школа ам-даа ол хевээр. 1944 чылда ол школаны ортума-к деп адаан.

1947 чылда ону 19 кижин доос-кан, оларның 12-ин Чөөн чүктүн-чоннарының Ленинград универси-тедине өөренип чоруткан. Доо-зукчуларын аразындан сурагыг-кижилер үгөк: төөгү эртемнерин-ин доктору, академик Юрий Ара-чын, филология эртемнеринин док-тору Шулуу Сат, төөгү эртемнерин-ин доктору, «Делегейин дигит-эртинеги» Монгуш Кенин-Лопсан-болгаш өскөлдөр-даа бар.

Бистин көрр.

Акшаңар санаңар

Тываның саң-хөө сайы-дының оралакчызы Урана-Даваа: «Амыдыралдың бот-тускайлаң оруунче чаа-ла-үнген аныяктар боттарының-акша-төгөринин санап, хууда-бюджетин тургузуп билер, сөөлүндө барып өреленип-ажы мөчүдүп, сотка дүжөр-чорукка таварышпас дээш-саң-хөөнү өөренир ужурулуг» — деп чугаалаан.

Рынок экономиказының сай-зырааны-биле кады кижилеринин-аразында акша-төгөрик хамаарыл-галары хөгжүп, харын-даа мыр-най нарыыдаан деп болур. Рес-публиканың Саң-хөө яамызы, үн-дүрүт албаны, банк албан черлери-2012 чылда аныяктар ортузунга-саң-хөө билиглеринге беш мастер-класстарны эрттирген. Ол мастер-класстарга нийтизи-биле 600 хире-оолдар, уруглар киришкен. Оон-түннели «Черлик болгаш бажың-акшалары» деп оюн болган. Аңаа-сес команда киришкен. Команда-ларның кежигүннери саң-хөөнүн-теория болгаш практиктиг билиг-леринге мөөрейлешкенер. Кызыл-хоорайның өөредилге черлеринин-башкылары болгаш студентилери-саң-хөөге мастер-класстар, оюннар-оларның хүн бүрүдө амыдыра-лынга дузалыг-дыр деп түннелди-үндүрүп, өөредилгени болгаш-мөөрейлерин уламчылаарын са-

налдааннар. Бо 2013 чылдың-баштайгы неделясында боттары-ның профессионал байырлалы-биле холбаштыр республиканың-дээди болгаш ортума-к өөредил-ге черлеринин студентилеринин-школааларның үстүкү класстарының-өөреникчилеринин аразында Саң-хөө билиглеринин хүнерин ор-ганизаастаар. Саң-хөө яамызының-Федералдыг казна эргелелинтин-тускай эртемниглерин, банкылар-ның болгаш үндүрүт албаннарының-ажылдакчылары аныяктарының ор-тузунга лекцияларын номчуур, се-минарларын болгаш мастер-клас-старны эрттирер. Республиканың-саң-хөө сайыды Орлан Достай сен-тябрь 5-те Тываның күрүме универ-ситетинин бирги курсчулары-биле-ужуражыр. Кызылдың №5 шко-ла-гимназияның үстүкү класчыла-ры, Кызылдың экономика болгаш-эрге-хоойлу, транспорт техникум-нарының, Тываның көдээ ажыл-агый техникумунун студентилери-бюджет, үндүрүт, саң-хөө, талазы-биле боттарына ажыктыг чүүл-дерин билип алырлар. Рес-пуб-ликаның чурттакчы чонунун саң-хөө-билиглерин бедидеринге, саң-хөө-биле холбашкан мергежилдерин-аныяктарының шилип алырына бо-ажылдар коннуг чугула деп, рес-публиканың Саң-хөө яамызының-удуртулгазы болгаш ажылдакчыла-ры санап турар.

Мал чеминин белеткели шуудаан

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый-болгаш аш-чем яамызының-медээзи-биле август 19-тан-29-ка чедир 36817 тонна мал-чемин белеткээн. А сентябрь-2-ниң байдалы-биле 89541 га-шөлдерин сигенин кескен-база оларның 76797 га черин-ден белем сигенин сөөрткен. Курлааында 82051 тонна мал-чеми бар, ол дээр-ле планин-42 хуузу.

Каа-хемчилер 11781 тонна-сигени кезип белеткеп алган, ол-болза планин 68 хуузу. Танды-кожуун 11 муң тонна мал-чеми-н (62,4 хуузу), барыын-хемчикчилер

8757 тоннаны (52,2 хуу) база би-хемчилер 8940 тонна сигенин (51,5 хуу) белеткээн.

Республикада чайгы чаыстар-ның ачызы-биле сөт-сигенин дүжүдү эки. 1 га черден чайгаар-үнген сигенин 7-ден 14 центнерин-база хей чылдың мал-чеминин — бир гадан 26-28 центнерин кезип-турарында көскү. Ажыл бичин-даа тура дүшпейн чоруп, салдын-ган сорулгаларын ыяп чедип-алзын дээш кывар-чаар чүүлдерге-214,5 муң рублдин республиканың-көдээ ажыл-агыйының удуртулга-зы үндүрген.

Сентябрь 6-8 хуннеринде республиканың найысылалы Кызыл хоорайга Тывага дзюдоу сайзырадырынга улуг үлүүн кириген тренерлерниң бирээзи, афганчидайынчы Евгений Коровинниң чырык адынга тураскааткан Сибирь Федералдыг округтун дзюдога эр, херээжен улус аразында чемпионды болуп эртер. Россияның дзюдо федерациязы мындыг улуг маргылдааны Тывага эрттирип турары сөөлгү чылдарда республикада дзюдоуну сайзыралы бедик деңгелге четкенинге үнелелди берип,

ХҮНДҮЛЭЭШ, БҮЗҮРЕЛДИ КӨРГҮСКЕН

үеде Тыва Республиканың дзюдо федерациязының президентизиниң оралакчызы, Тыва Республикада өртке удур федералдыг албанның бирги отрядының начальниги, полковник Анатолий Владимирович Фалалеев республикага дзюдоуну сайзырап келгенин мынчаар сактып чугаалаар:

— 70 чылдарның төнчүзүнде республикага дзюдо секциязын бир-ле дугаар билдингир мөге, тренер Иван Хураган ажыдып, соңуургалдыг оолдарны олче хаара тудуп, японнарның бир онзагай, чараш национал хурежин сайзырадып эгелээн. Иван Ивановичиниң эгелээшкини Сергей Аркадьевич Иванов уламчылааш, 1999 чылга чедир республиканың дзюдога улуг тренери бооп чедишкенин ажалдаан. Ол ам Абакан хоорайда база-ла үрө-түннелдиг ажалдап турар. 80 ажыг чылдарда Кызылдың №4 школазының 5-ки класзынга өөренип турумда, сентябрь

ТР-ниң Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн каш дакпыр чемпиону, ТР-ниң дзюдо федерациязының президентизиниң оралакчызы, хоочун спортчу Анатолий Владимирович Фалалеев.

афганчидайынчы болгаш сагыш човаачал, ажылынга бердинген, кызымак киж. Бистерни, бичи оолдарны, аажок чаптаар, тура-соруугу, чүткүлдүг, эрестиг болурун бо-ла чагып-сургаан турарын утас мен. Субботаны ол хуреш хүнү кылдыр чарлап, доктаамал маргылдааларны эрттирип, бистерниң хей-адывысты көдүрүп, деткип турду.

2010 чылда республиканың уругларның болгаш элээдилерниң тускайжыттыг спорт школазында дзюдо салбырын ажытканының 25 чылын база республиканың дзюдо федерациязының тургустунганының 15 чылын демдегледип тура, дзюдоуну хоочун мөгелери, тренерлер сүмележи, дугуржуп тургаш, республикага дзюдоуну сайзырадырынга улуг үлүүн кириген тренер-башкынысты чырык адын мөңгөждиди-биле оон ады-биле адаан турнирни эрттирип эгелээрин шийтирилээн бис. 2011 чылда күзел-сорулгадысты боттандырып, дзюдога элээди оолдар

аразынга республиканың ажык турнирин эрттирдивис. Аңаа Сибирь федералдыг округтан командалар база киришкен. Дараазында 2012 чылда эр улус аразында эртен маргылдаага Сибирь, Ыраккы Чөөн чүктен база Моолдан дзюдо мөгелери киришкенинден ол делегей чергелиг турнирниң деңгелинче үнген. Бо ийи турнирни эки эрттиргенивистен Россияның дзюдо федерациязы бо чылын маргылдаанын эрге-байдалын бедидип, Сибирь федералдыг округтун чемпиондынга чедир көдүрүп, бистиң республика мындыг улуг деңгелдиг маргылдааны эрттирип шыдаарынга бүзүрелди көргүскенин шынзыдар ужуруг бис. Баштайгы тренер-башкыны ады-биле адаан турнир Сибирь федералдыг округтун чемпиондынга чедир өзүп келгенинге өөрүүр-дүр мен.

Сөөлгү чылдарда дзюдо, шынал-ла, республикада улуг сайзыралды алганын демдеглээр апаар. 20 хире дзюдо мөгелери — Евгений Сайфутдинов, Анастасия Крылова, Допай Шораан, Юлия Монгуш, Азиат Монгуш болгаш өскелер-даа спорт мастерлери

болган. Россияның дзюдо линдек командазынче А Балчакпан, Альберт аныктарның шилиндек хынче Саян Ондар кирип чоргааранчыг. Дженни Чачайын Болгарияның Софийга эртен XXII Сурия оюннарынга мөңгүн медаллап алгаш, Россияның а спорт мастери бедик атка Тываның дзюдо мөгелери улуг спортчу чедишкени

Тывага дзюдоуну сайзырадырынга Тыва Республиканың федерациязының президенти Роберт Доржунов, оон ораа Аяс Баянның база республика уругларның болгаш элээди тускайжыттыг спорт зының тренер-башкызы В Монгуштуң кирип турар ү

деп онзалап демдеглээр. Сентябрь 6-8-те Кызыл Сибирь федералдыг округтун чемпиондынга 10 нардан 200 хире дзюдо мөгелери кээр. Бо маргылдаага Тываның шилиндек команда чедишкенин күзеп кал

Адыгжы

✓ Ийи турнирни эки эрттиргенивистен Россияның дзюдо федерациязы бо чылын маргылдаанын эрге-байдалын бедидип, Сибирь федералдыг округтун чемпиондынга чедир көдүрүп, бистиң республика мындыг улуг деңгелдиг маргылдааны эрттирип шыдаарынга бүзүрелди көргүскенин шынзыдар ужуруг бис.

дзюдо мөгелериниң чедип ап турар бедик спортчу чедишкенин хундукелди, бүзүрелди көргүскени болур дизе, хөөредиг чок.

Эрткен XX чүс чылдың 80-90 чылдарында республиканың шыырак дзюдо мөгелериниң бирээзи, Кызыл хоорайның, Тыва Республиканың, Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн база Бүгү-Россия чергелиг турнирлериниң каш дакпыр чемпиону, амгы

1-де школага тренер-башкы Евгений Владимирович Коровин чедип келгеш, дзюдо секциязынче кирер күзелдиг оолдарның даңзын бижип, чыып эгелээрге, күзелдиг-биле бижидип алгаш, оон удуртулгазы-биле дзюдоуну чажыттарын, аргаларын хандыр өөренип, күш-культура болгаш спорт-биле өнүктөжип эгеледим. Евгений Владимирович кадыг-бергелерни эрткен, хөйүн көргөн

Пенсия фондузу дыңнадып тур

2016 чыл соонда-даа ажыглаар

Ие капиталының дугайында хоойлуну хүлээп ап тургаш, ажы-төлдүг өг-бүлелерни деткириниң күрүнө программанын эгезинден не 10 чыл иштинде, 2016 чылдың декабрь 31-ге чедир чорударын көрүп каан турган.

Ынчаар көргөн-даа бол, ук хуусаа төнүп каарга, сертификат ээлери ие капиталының акшазын ажыглавас дээни ол эвес-тир. Хоойлу езуугаар 2007 чылдың январь 1-ден 2016 чыл-

дың декабрь 31-ге чедир ийиги азы оон-даа ынайгы ажы-төл төрүттүнген база уруг азырап алган өг-бүлелер 2016 чыл соонда-даа ие капиталынга сертификатты алыр болгаш оон акшазын ажыглаар эргелиг. Ынчангаш сертификат алыры база ие капиталын ажыглап чарыгдары үе-хуусаа-биле кызыгаарлаттынмаан.

Сөөлгү үеде чамдык массалыг информация чепсектери ие капиталының акшазын 2016 чыл соонда бербес деп шын эвес медеэлер үндүрүп турар. Ону бижип турар улус соора билип турар: 2016 чылга чедир сертификатты дүрген ажыглаар дугайында дыңнадыг шынга дүүшпес дээрзин айтыры чугула.

Ынчангаш ие капиталын алыр эргелиг өг-бүлелер ону ажыглап чарыгдарынче далашкан ажык чок, харын-даа ол акша чыл санында өзүп турар болгай.

2007 чылда оон хемчээли 250 муң рубль турган болза, бо чылын барык 409 муң рубль.

2007 чылдан тура ие капиталыга сертификаттыг улус Россияда 4,5 млн. ашкан, оон дузазы-биле 2 млн. өг-бүлө чурттаар байдалдарын экижидип алган. Ол сандан 1,3 млн. өг-бүлө бажың-балгат дээш алган чээлилерин долузу-биле азы чамдызын дуглапкан, 600 өг-бүлө чээли албайн, чүгле ие капиталы-биле чурттаар оран-сава тудуп, садып алган. Оон аңгыда 75 муң өг-бүлө ол акшаны уругларының өөредилгезинге ажыглаан, 1685 ава ону келир үедеги пенсиязының чыылдалыг кезээнче салып алган.

«Ажы-төлдүг өг-бүлелерни күрүнөден деткириниң немелде хемчеглериниң дугайында» 256 дугаарлыг федералдыг хоойлу эгелээнден тура, 2007 чылдан бо үеде чедир Тывада ие капиталыга сертификат алган кижилерниң саны 24 муң ажып турар. Оларның иштинден 3400 өг-бүлө оон акшазын бүрүнү-биле ажыглапкан. Ие капиталының акша-хөреңгизи бистиң республикада колдуунда өг-бүлелерниң чурттаар оран-сава байдалын экижидеринге ажыглааттынып турар.

Эвээш үе арткан

Күрүнөден деңге акшаландырып программа 2009 чылда эгелээ. Ам аңаа киржип алырын күзүн кижилерге бир ай четпес көңүс эвээш үе арткан. Программаның киржикчизи болуп алгаш, келир үедеги пенсиязын күрүнениң акшазы-биле көвүдөдип алыр аргалыг болур дизе, 2013 чылдың октябрь 1-ге чедир аңаа кирип алыры чугула.

Ук программаның киржикчилеринге келир үедеги пенсиязының чыылдалыг кезээнче эки тура-биле бир чыл иштинде шилчиткен 2000-12000 рубль хемчээлдиг камгаладылга дадывырларын күрүнө 10 чылдың дургузунда ийи катап көвүдөдип бээр.

Амгы үеде ук Программда 13 млн. россиянар киржип турар, Тываның чурттакчыларындан оон киржикчилери 15 муң ажыг. Программа 14 хар четкен, Пенсия фондузунда албан пенсия камгаладында бүрүткеткен хуу агар санының дугаарын (СНИЛС) ал алган кижилер бүрүзү киржип болур.

Күрүнөден деңге акшаландырышкын программанын езуугаар шилчидип турар эки тура дадывыр акшазынга үндүрүг онаавас, ынчангаш чурттап турар черинде үндүрүг органыга баргаш, үндүрүгден казылда (вычет) акшазын ап алыр арга база бар.

Оон аңгыда эрткен чылдан тура күрүнөден деңге акшаландырыш-

кын езуугаар чыылдазы бар нерлер ол чыгдыгдан акша эгелээ. Ону хары угда ап бол чыл дургузунда, азы пенсия каталы алыры көрдүнгөн.

Ол программага октябрь чедир киржип алырын чедир болза, чурттап турар черинде Пенсия фондузунче билдиришкенин бис. Ону бодунга тааржыр эптиг биле кирип болур: ажылдап чериниң бухгалтериязынга, кичи-дузаларының интернет-сайты (www.gosuslugi.ru) дамчып азы хөй функциялыг төп (МФ) варыштыр чорудуп болур. Азы чурттап турар черинде Пенсия фондузунга келир, ол ышкаш билдиришкенин кирип кааш тура дадывырын банк тавары кижилер боду шилчидер. Акшаны чылда хары угда мөөнү-биле азы санында-даа шилчидип болур.

РПФ-тиң ТР-де пар...

ЭЛБЕК ДҮЖҮТТҮН ЭЭЗИ

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө»

Амдыралдан эскерип чоруурга, шынап-ла, ажил чокка олуруп шыдавас, эгелеп каан ажилының түннелин көргөш, дыжы ханар, таалал кайгамчык кезжээ кижилер чоруур. Ындыгларның санынга Бай-Тайганың Кызыл-Даг, Көп-Сөөк оглу Сергей Допчаевич Монгушту дорт-ла хамаарыштырып болур. Ол чүгө Бай-Тайга кожуунда эвес, республикада ады-сураа алган көдээ ажил-агый ажил-агачызы — ногаажы-дыр. Ол чылдың-на 9 гектар черинден картофелдин элбек дүжүдүн ажаап ап, чонунуң хереглелин хандырып чоруур. 2010 чылда — 111 тонна, 2011 чылда — 105 тонна, 2012 чылда — 108 тонна картофелди ажаап алган. Сергей Допчаевич чүгө чаңгыс чер-чуртууларынга эвес, а ыраак кожууннарның чуртта-кыларынга база бодунуң ачы-бурнын көргүзүп, өстүрүп алганы картофел, ногаажын сатп-сайгарып турар.

«Күш-ажыл кижини каастаар» деп. Ол ылап-ла шын. Чайын Сергей Допчаевич, Чечен Сереновнаның бажынының чаны чараш-ла. Соңгазының баарында буру чечек-чимис хөлбөңгөз, чанында огородунда дүжүдү быжып эгелээр, ында чүнү эгер: капуста, морковь, помидор суурларда чонувустуң хей тарыыр непертеңгей ногаажы-аңгыда, шпинат, петрушка, капуста дээш, кижик танывас тарып алган болур. «Дой, байыр-найыр дээш черле чүнү демдеглевес бо өг-бүлөгө чону барып, хө-ногааларын, чечек-чимизин алырлар. Сергей акыйның кайгамчык аажызы — чонунга чедиргеш өөрүп, амыраары, ында-ла арны чырый берген, чуртуп тургулаар. Бо кезжээ, чараш өг-бүлениң күннөрү-биле часкы-күскү өдө бажыңыңа таваржып-даа

шыдавас сен, аргажок херектиг болуңза, оларны чүгө хову-шөлден тып ап болур. Чалгаа, ажилдан оспаксыраар кижилер оларның чанынга ала-чайгаар эпчосунуп, бодунуң чөгенчинден ыады бээр. Чамдыктары арга чадаарда «өлүр ажилдаар дээрнер бе» деп хыйла-ныр-даа. Шынап-ла, чамдыкыстың чөгенчивис кончуг-дур ийин, але. Бажыңарыңың чаны делгем шөлчү-гештерни бок-сиген, чашпан тудуп чий берген чайлаар, а ногаа аймаан аажок улуг өртөк-биле садып чип оргулаар аан.

Сергей Допчаевичини уйгу-чы-дын чок ажилчыны дээш Кызыл-Даг чону дыка хүндүлээр. Ол дүжүт ажаап алыр, азы ногаа тарыыр үелерде, эвээш дизе-ле, 20-30 кижилерни төлөвирлиг ажил-биле хандырып турар. Бодунуң олут ор-бас ажилгырының ачызында чүк машиназы, трактор, машина дээш, техника-биле хандырынып алган. Суурже кирип ораарга-ла, оң ол-ла бүгү техниказының бедик, ак гара-жы ылгалып көстүп кээр.

Сереновна, Допчаевич оларның найыралдыг өг-бүлөзү кайың-даа келген, кандыг-даа аалчыны тыва кижиниң хүндүлээчел чаңчылы-биле аяк-шайы, ажи-чеми-биле уткуп хүлээп алыр.

Чечен Сереновна — ыраккы

Кара-Хөлден Кызыл-Дагга келин болуп келгеш, 43 чыл иштинде чаңгыс коллективке — «Хүнчүгеш» уруглар садынга эргелекчилеп ажилдап келген эрес-кежээ, алдар-аттыг башкы. Ол — Россия Федерациязынын улус өөредилгезиниң тергини, кады чурттаан эжиниң идегелдиг дузалак-чызы, сүмелекчизи.

Олар кайызы-даа 60 хар ажа дүжүп чорза-даа, билбес кижилер оларны оранчок аныяк деп санаар. Сактырга-ла, көдээ кижиниң хүн бүрү аар ажилы оларны оюп эртип турган ышкаш, арыннары безин долбанныг кызыл, кезеде хүлүм-зүрүг ыравас. Бодунуң ажилыңа бердингени, чонга өргүп чоруур ачы-дузасы, шимченгири сеткил ханышкынны бээр болганыдан кырывас болганнары ол-дур ийин.

Чечен Сереновна биле Сергей Допчаевич ажил «аары»-биле долгандыр турар кижилерге — ажи-төлүңгө, бичии уйнуктарыңа ачы-лыг «халдавырны» чедирип турар дизе, хөөрөм чок. Монгуштарның өг-бүлөзү ажи-төлүн база төлөпиг кижизиткен, оларга чоргаарланып чоруурлар. Улуг кызы Сайхо Сергеевна — Хакасиянын Катанов аттыг университетин дооскан, психолог эртемниг. Снежаназы Иркутскиниң эмчи академиязын дооскаш, Иштики херектер ямызының эмнелгезин-

де ниити аарылар эмчизи болуп ажилдап чоруур. Ногаа ажаар өйдө чеже-даа ажилы чай чок болза, уруг-дарыы, дөргүл-төрели дыш-таныр хүннерде бо буянныг өггө чыгып кээрлер. Ажилдаар черинге аккыр халадын ужулбас Снежана Сергеевна эмчи авазының инекте-рин эдирип саап турда, амыр-ла. Москвада Федералдыг айыл чок албан чериниң академиясында уйнуу кырган-ачазының тракторун мунуп-каш ажилдап турда, магалыг-ла. Улуг оглу, Омактың кызы Чаяназы — дипломнуг агрономдан дудак чок езулуг ногаажы.

Бо өг-бүлениң ногаа шыгжа-мырын көргөш, магададым. Аңгы, тускай бажыңгыштың адаан шуут-ла 2 кат шыгжамыр кылдыр дерип кылган. Келир чылдың дүжүдүңгө чедир дузаан, консервалаан ногаа, чимистерни кончуг таптыг эмге-сес-келиг шыгжаан болур. Июнь айда дүүнүг чаа-ла банкалап каан дег кызыл-кат, көк-кат, инек-караа ва-реньерлерин, янзы-бүрү мөөгүлери,

— Россия Федерациязының «Күш-ажылчы шылгалар» медалы. Ол дег эрес, чыдын чытпас, ажил-ишчи эр кижилер хей болза, Тывавыс та кайы хире тодуг-догаа, бай-шырак апаар ирги деп бодал башка ала-чайгаар төртүтүнүп келир.

Төп солуннарга шаанда эрес-кежээ кижилерге «Күш-ажылдың Маадыры» деп атты, Алдын Сыл-дыс орденин тыпсып кадаар турган болгай. Ындыг атка төлөпиглерниң бирээзи Монгуштарның өг-бү-лезиниң төлөпиг баштыңы Сергей Допчаевич ол-дур ийин.

Чер-чуртувустуң мындыг шалып-чыларынга чоргаарланылыңар. Олар үени мурнап, чогадыкчы ажил-ишти чогуруп, амыдыралды каастап чоруурлар. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин олар амыдыралда шагда-ла боттандырып эгелээр болгаш бөгүн-даа уламчылап турар.

Любовь КУЖУГЕТ.

Бай-Тайга кожуун. Тээли суур.

кыйырткайнып турар огурецтерни чип ханмас сен, ол аңмаардан кижик шуут үнүксейин баар.

Сергей Допчаевичиниң хей санныг шаңнал-макталдарының аразында эң-не ынак шаңналы

ЧУРУКТАРДА: Сергей Допчаевич машина-техниказы-биле ажил үезинде; Монгуштарның бажынының даштында ногаан ойт-сиген, ногаа-чимис, айыраң-каас чечектер долган огороду.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Кара-Хөлүм

Далсы ийи
ин белдиринде
Хөл деп бичии
а төртүтүндүм,
мени чаяап
зон чуртумага
илиминиң ханы-
дан ынак-тыр мен.
аш хемниң суун
уп,
бең ногаан шыгын
алал,
зээш өңнүг чечээн
уп,
ал-хөглөп өзүп
дим.
румнуң база-ла
онзагай
руп, көрүп мага
мас кайгамчыктыг,
рик-бедик арга
ипкан биеңнерлиг
айланган онза
аш даглары-дыр.

Авай

Авамның сээң каттыраң-
наан шырай-арның
Амыдырал бергелерин
эртирип каар,
Тайга-сынга ажи-төлүң
өстүрүп кааш,
Танывазың оран-чуртче
чоруй бардың.
Кара-Хөлгө чурттап,
ойнап өзүп келдим,
«Ава» деп сөс эвээш
адаттынды.
Авамның сээң чуруктарың
көрүп ора,
Ала-чайгаар караам чажы
төктүп келир.
Ам бо хүнде авам хөөкүй
чораан болза,
Ажи-төлдүң аас-кежин
көргөн болза,
Амыдырал, чырык хүннүң
адаан орта
Ам-даа чүс чыл чурттаа-
рың кай, күжүр авай.

Байлак ХОМУШКУ.

Бай-Тайга кожуун, Кара-Хөл суур.

Байыр чедиришкени

Бистиң угбавыс Уран-Кыс Александровна БАЛЧИЙ-ООЛ сентябрь 4-те 55 харлаан юбилейин демдегледип эрттирген.

Ол Россия Федерациязының ниити өөредилге чериниң хүндүлүг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, дээди категорияның эге класс башкызы болуп, Балгазын ортумак школазында ажилдап чоруур.

1982 чылда Сүт-Хөл ортумак школазынга эге класс башкызы болуп ажилчын нам-дарын эгелээн. Ол — 3 уругнуң авазы, 3 уйнуунуң ынак кырган-авазы.

Угбавыска каң дег кадыкшылды, ажил-ижинге чогадыкчы чедишкиннерни күзедивис.

Бежен беш чыл кадыр арттан чалданмай,
Бергелерге торулбадың, ажиң келдин.
Кылган ижиң, төккөн дерин, ажил-херээң
Дуңмаларың биске эки үнелел-дир.
Оглум, кызым, уйнуум дигеш эргеледир,
Оожум-топтуг аажы-чаңың, эргим угбай.
Тывызыксыг чайнап чоруур хүлүмзүрүүң
Чылдан чылче биске шаңна, эргим, угбай.
Куспак долу чечектерни сеңээ сөңнөп,
Курлак чедир баарың орта мөгейбишаан,
Өртемчейиниң чылыг, чымчак сөзүн сөглөп,
Өөрүшкүнү угбам сеңээ йөрээп тур бис.

Амыдырал-чуртталгаңа ак орукту сеткиливис ханызыңдан күзээр-дир бис.
Хүндүткел-биле, өөнүң ээзи, дуңмаларың, күдээлерин база уйнуктарыңдан.

Чарлал

ЧАНЬЧУП СУБУРГАНЫ АЖЫТТЫНАР

Эрзин кожуунуң Бай-Даг суурга сентябрь 8-те Чаньчуп субурганының байырлыг ажи-дышкыны болур. Байырлал эр-тенгиниң 10 шакта Эрзин кожуун-нуң Даа-Ламазы Нинче башкыга удурткан шажын ажилдакчыла-рының номналы-биле эгелээр. Шажын-чүдүлгени алгаан ырлар болгаш сам көргүзүүн аалчыларга бараалгаткан соонда 18 харлыг мөгелерниң кожуун чергелиг хү-режи-биле байырлал адакталыр.

Хүндүткел-биле,
Бай-Даг чону.

Саарлыкчы өг-бүлө

Кызыл хоорайның кудумчуларында рынок амыдыралы тайныгып турар. Күрүне-биле чергелештир кижилер бүрүзү бодунун күзели-биле бодунга ажилды шууда-дып болур. Бодунга бот-тускайлаң ажилды эгелеп алган кижилер дээр-ле, күрүненин чамдык хүлээлелерин бодунга ап, боду бодунга акша-хөреңгини ажилдап, садып алыкчыларны тергелел барааннары-биле хандырып, ол кылып чорудуп турар

А.Монгуш.

ажылы дээш күрүнеге үндүрүп төлөп турар элээн депшил-гелиг саарлыкчы бооп турар. Ындыглар хөй болур болза, күрүнеге чиик, ынаар кирер үндүрүп, акша-хөреңги хөй болур.

Кызыл хоорайның улуг рыногунда-даа, шыгылыг «Хаан-Херети» садыг-саарылга төвүнде-даа, өске-даа базаарларда болгаш Эки турачылар кудумчузунда-даа бараан-сараанын тускай баартактарда делгеп алган саарлыкчылар-ла хөй. Оларның дыка хөйү элээн каш чылдарда ажилдай берген, арга-дуржулгалыг, рынок амыдыралына шуудай берген кижилер бооп турар. Чамдыктары чаа ажилдап эгелээн. Ажык-кончаа, садыг-саарылга берге. Аңаа бажын ажыр байып-даа, хензиг када ядарап,

буурап-даа каап болур. Ынчангаш чамдык саарлыкчылар чиде-даа бээр, чаа саарлыкчылар көстү-даа бээр.

Оларның бирээзи-биле чугаалажы бээримге, дыка солун, чугаакыр, чазык-чаагай кижилер болду. Ол хөй ажы-төлдүг, аныяк өг-бүлө ээзи Анна Чапаевна Монгуш болду. Ол үеде чаа өгленген, башкы тускай эртемниг, ажы-төлү көвүдөп эгелээнинден школаларга ажилдап четтикпээн, ажил-иш дээнде чаныш-сыныш чок, ол аныяк херээжен бодунун саарыл-

Олардан доктаамал бараан садып ап турар хереглекчилер база көвүдээн. Боду хөй ажы-төлдүг болгаш, Анна Чапаевна чамдык чединмес өг-бүлөлөргө дузалажыр чаңчылдыг.

— Ажык-кончаалыг-даа ажилга кижилерге чүглө эки чүве кылып сорулга салып алгаш ажилдаарга, бараан-сараан безин дыка дүрген чоруур чорду. Сезон аайы-биле кижилерниң хереглеклин өөренип көрүп тургаш, шынарлыг барааннар эккээрин оралдажыр-дыр бис.

Эрткен чүс чылдың 90 чылдарының эгезинде ажы-төлү чаш, оларын азыраар дээш кылып ажил тыппайн, бергедежип, арыг-ланыр бажыңга ажилдап турган аныяк өг-бүлениң амгы өйдө байдалы көңүс өске апарган. Ынчан 10 чыл дургузунда өске бажыңнар хөлезилеп, түрөп чурттап турган болза, амгы үеде садып алганы шөлчүгезинде чаа, делгем бажың тудуп алганнар. Ал боттары өөнүн ээзи Тимур Седенович Монгуш-биле дазылы быжыг саарлыкчылар апарган. Алды ажы-төлүнүн баштайгызы улуг уруу — Томскиниң күрүне университединин филология факультетинин 5-ки, ийги уруу — ол-ла университеттин философия факультетинин 4-кү курузунда, оглу Маадыр юриктиг факультетте тус-тус өөренип турар. Арткан уруглары Кызыл хоорайның школаларында чедишкенин өөренип турарлар. Саарлыкчы өг-бүлө бодунун шаа-биле хөй-ниити ажилдарына идепкейлиг киржип, чамдык таварылгаларда спонсор хүлээлелерин-даа күүседип турар. Шак ынчаар хөй ажы-төлдүг өг-бүлө бут кырынга туруп келген: «Ыя ол чедишкениге, арга-дуржулгага оожургал олуруп болбас. Амыдыралдан доктаамал өөренип, садыг-саарылганың чаа-чаа аргаларын тып, чогаадыкчы езу-биле чурттап, ажилдавас болза, хоржок. Рынок дээр-ле чижилге-дир. Ынчангаш аңаа үргүлчү чаартылгалар херек» — деп, Анна Чапаевна чугаалап олурду.

Борис ОНДАР.

Авторнун тырттырган чуруу.

Субурган тудуун эгелээ

Телевилелдин шажын башкарыкчызы Нинче башкы.

Үстүү Усинск суурда будда субурганының тудуунун ийги чадазы эгелээн. Ол тудуг шөлүңгө бо девискээрде чурттап чоруур тываларның төлээлери чыгып келгеннер. Телевилелдин шажын башкарыкчызы Нинче башкы сагыр ужуруг херек чүүлдерни белеткеп берген. Оларның аразында аш-чем аймаа, кижиниң амыдыралына хүн бүрүдө эргежок чугула херек болгаш будда демдектерин камгалаар чүүлдер база бар.

Үстүү Усинскиде тываларның субурган тудуп алыр бодалы ийи чыл четкен. Оларның ол күзели бо чайын боттанган. Июль 10-да Кызыл хоорайның Орус культура төвүңгө ачы-дуза марафонун эрттирген, оон түңнелинде тудуг материалдары садып алырынга 136 муң рубль кирген. Ол хүннү субурганы тудуп эгелээни кылдыр санап болур.

Чаньчуп субурган тудуунун эгелей бергенинге чоннун өөрүшкүзү оларның арын-шырайындан илдең болду. Журналистерниң салган айтырыгларына суурнун чурттакчылары күзелдиги-биле харыылап бергеннер.

Алексей Флегентов, Үстүү Усинск суурнун чагырга даргазы:

— «Мында чурттап турар тываларга субурганы тудуп тургусканы — тыва культураны тургузарының бир демдээ. Үстүү Усинск суурда 300 ажыг тывалар бар, шупту чуртакчы чоннун 15 хуузу. Моон мур-

нунда тывалар хөй тус чыннар уругларының ды болгаш тыва дылды чедир башкылап келген. Амгы үеде бо эртемни турары харааданчыг. Шыграмманынга тыва дылды факультатив кылдыр болза эки. Мында бичи уруглар боттарының төлөдүлүн билбес. Татьяна чыл иштинде төрөөн дылларны өөреткен, ол амдыштанылгада. Бо суур тыва чурттакчылары ша бот-боттарын хүндүлөж келгеннер».

«Бо суурнун бир очери субурган болур, бүүрээр бис. Үстүү Усинск чонуг найыралдыг кажан-даа боттарын өс Район төвүнден 200 метр озалааш черде турарындыг боор» — деп, ол чурттакчызы Сайлык Тюлады.

Татьяна Чыргал, Үстүү суурнун чурттакчызы:

— «Тывадан дыка үч турар-даа болзувусса, бичи чаагай чаңчылыгысты утпа чоруур бис. Мында бичи чорун дыл билбес, ада-өгү дамчып келген чараш чаң утуп бар чыдар, амгы үеде ыныңа ону өөредири кон деп бодаар мен. Тыва нациялдарны кезээде эрттиреривис чаңчылчаан, на чайгы үеде Наадым күлүг барып киржип ту Республика хүнүнде Тыва чаңгыс чер-чурттуглары дузалап, деткип турары дүр. Бистин суурда Тыва культура төвү ажилдап төптүн тудуунга капитал кылып бээрин республика чагыргазы аазаан. Бистер амырап манап турар бис».

«Үстүү Усинск суурга субурганы төөгүгө артып суурнун чонунун онзагай болур» — деп Орус культураның директору онзалап диди.

Ася БАЗЬ

2014 чылда Тыва биле Россияның чаңгыс демне-жилгезинин болгаш Кызыл хоорайның 100 чылдаан байырлалына чедир үр эвес үе арткан, оон кол хемчеглери найысылалга эртер болгай, ынчангаш ол аянныг, чараш болгаш каас-шиник кылдыр чаарттынар ужуруг.

Кызылчылар юбилейни төлөпиг уткуур дээш шыырак белеткенип турарлар. Оон ыңай амыдыралдың хүн бүрү айтырыглары база бар, хоорай долгандыр девискээрин арыг-сили, кудумчуларның чаагай-жыдылгазы, бажың-балгатты байырлал шинчизинче кириери дээш, ам-даа кылып ажил-ла хөй. Оон чамдыгын Кызыл хоорай чагыргазы, шынап-ла, кылган. Оруктар чаарттынып турар, чаа чуртталга бажыңнары немешкен. Хары угда шиитпирлеттинмес, берге айтырыглар база бар. Ол дээр-ле планда чок бажың-балгат тудуглары-дыр, ынчаарга оларны кызыларының ду-гайында хемчеглери база чорудуп турар.

Оон-биле чергелештир 2008 чылдан тура «Чечектелген Кызыл» мөөрейни кызылчыларга чарлаан. Бо чылын ону республика

деннелдиг «Тыва — арыг-шевер-ниң болгаш корум-чурумнун девискээри» губернатор телевилели кылдыр эде көрген, чоннун мынаар кол кичээнгейни углап турары өөрүнчүг. Чижээ, хөй чурттакчылыг бажыңнарың ээлери подъездилерин арыглап-аштап, чечектерни тарып олуртуп турары дээр-ге, өскелерге үлегер-чижек-тир деп бодаар мен. Хоорайның чамдык чурттакчылары чурум сагыбайн, душканна черинче богун октап турарын көөргө чаржынчыг. Маңаа хамаарыштыр хемчегни дарый алып болза эки. Чижек-биле, хоорай кыдыында Спутник микрорайонунда арыглаашкын ажылы чорут-тунмаанындан бок-сагы овааланы берген чыдары бо-ла эскертинер. Ону кымнар хирлендирип турарыл, ында чурттакчылар боттары болбайн канчаар, бажыңындан үнгөш-ле, богун кудумчуже үндүр шыа-даптар. Эрткен чылын Убса-Нур кудумчузунга улуг оңгарда бокту арыглап үстүрген. Ол чер оон бээр-ле арыг-шевер талазы-биле чүгээр-

тээн. Оон аңгыда бок төгөр улуг оңгарлыг чер 16 дугаар линияда база бар, чанында хоорай иштинге улус сөөртүр №4а маршруттарның төңгү доктаамын кылган. Ында овааланган боктун чылдан чылче

көвүдөп турары дүвүренчиг байдалды тургузуп турар. Оңгарның каскан довураа тейжигеш дег апарган, кышкы үеде ында чуңгулап ойнаан бичи уругларны көөргө, кээргенчиг-даа, ыянчыг-даа. Ол

Спутник микрорайонунун № 16 линиясында чуртталга бажыңнарының чоогунда овааланган бок.

ХООРАЙНЫҢ СПУТНИК ТАЛАЗЫНДА БАЙДАЛ

Кызыл — арыг-силигнин девискээри

чоок-кавының чурттакчы бок төгөр черинге уруглар шөл кылып алырга, чованч тир бе? Ону аштап-арыг келген, байырлалдар хемчээң алыры чугула-дыр.

Бо микрорайоннун бок мүн аштап-арыглаптар бол тала-биле таарымчалыг, санчыг апаар. Сөөлгү ч Спутник шалыпкын улгады оон сайзыралына бүгү чалыг байдал тургустунуп ол. Дүрген сайзырап ора микрорайонунче кирер ор чурумчудуп, чаа чуртталга нарының болгаш уруглар тудуглары шуудаан.

Хоорайның бо микрорайонда бажыңнарының девискээри өң-баазын чечектер тарып ажил-ишчи кижилер бары чүг. Олардан үлегер-чижек чурттап ора бажыңының кээрин арыг тургузары чур бүрүзүндө кончуг хамаары

Анисья ТЮ

Авторнун тырттырган

Кызыл хоорай хүнүн байырлаарының хемчеглер

ПЛАНЫ

райның микрорайоннарынче байырлап
мазы-биле үнүүшкүннер — чоокку
м (12 дугаар школа району), Южный, хем
ы, оң, солагай талакы дачалар микрора-
ынга сентябрь 5-те 18.00, 20.00 шактарда;
инити ажилдакчылары-биле ужура-
— Арат шөлүңге сентябрь 6-да 17.00

ыл хоорайның хүнү-биле хүндүлүг ха-
арга байыр чедирери — Кызыл хоорай
ының конференц-залында сентябрь 6-да;
ырлалдың дүштеки шайлаашкыны —
ультура төвүңге сентябрь 6-да;
жыг өг-бүлө — быжыг күрүңе» өг-бү-
таныштырылгасы — Национал музей ча-

өлгө сентябрь 1-7 хүннеринде;
рттан шупту» деп чиик атлетикага хоо-
ыжы — «Советтик Тываның 5 чылы» ста-
сентябрь 1-7 хүннеринде;

терэжен командалар аразында кудум-
етболунга маргылдаалар — Кызыл хоо-
портчу шөлчүгештерге сентябрь 1-7 хүн-

аутка маргылдаалар — Кызыл хоо-
портчу шөлчүгештерге сентябрь 1-7 хүн-

тке маргылдаалар — И.Ярыгин аттыг
нда скейт шөлчүгештерге сентябрь 1-7
нде;

орайоннар аайы-биле маргылдаалар-
чү оюннары — Кызыл хоорайның ми-
нарынга сентябрь 1-7 хүннеринде;

Сентябрь 7-де

стерлер хоорайы» ус-дарган, шевер-
ажылдарының делгелге-садыглааш-
— Арат шөлүңге, 10.00 шакта;

ынак найысылалым» фото-чуруктар
гу — Арат шөлүңге 10.00 шакта;
атлетикага спорт мастери Е.В. Черно-
уң адынга тураскааткан пауэрлифтинг
аазы — И. Ярыгин аттыг СК-ге 10.00

рлалдың парад-чыскаалы — Аныяк-
рлинден ТР-нің ИХЯ-зынга чедир 10.00
шакта;

ыл хоорай хүнүңге тураскааткан ба-
митинг — Арат шөлүңге 12.30 шакта;
үтүңген хүнүң-биле, Кызыл!» байыр-
церти — Арат шөлүңге 12.45 шакта;

reet workout» деп турниктер болгаш

ыштарга маргылдаалар — Арат шөлүңге 13.00
шакта;

«Мегафон» компаниязының промо-акция-
зы — «Кызыл» аалчылар бажыңының мурнунда
шөлгө 14.00 шакта;

«Позитроника»-кинет-биле компьютер
оюннары — Национал театрның баарында 14.00
шакта;

«Studio Says» модель агентилелинің
көргүзүү — «Саяны» садыг бажыңының мурнун-
да шөлгө 14.00 шакта;

«Билайн» компаниязының промо-акциязы
— ТР-нің прокуратуразының мурнунда шөлгө
14.00 шакта;

«Төөгүлүг Кызыл» делгелге — ТР-нің На-
ционал музейинин мурнунга 14.00 шакта;

РСФСР-нің база Тыва АССР-нің Улустуң
артизи М.М. Мунзуктуң эдилеп чорааны фор-
тепианозун чаартканының соонда «Эрткен
үеден чаңгы» деп таныштырылгасы — ТР-нің
Национал музейи 14.00 шакта;

«Азияның төвүнде мээң хоорайым» деп
хөглээшкениң интерактивтиг шөлчүгештиң
ажылы — «Азияның төвү» тураскаал чанынга
14.00 шакта;

45 хардан өрү база 55 хардан өрү назы-
лыг мөгелер ортузунга мэрний шаңналы дээш
тыва хүреш маргылдаазы — «Хүреш» стадио-

нунга 14.00 шакта;

Кудумчу танцыларынга маргылдаалар —
Арат шөлүңге 15.00 шакта;

КВН командаларының көргүзүү — ТР-нің
Национал музейинин мурнунга 16.00 шакта;

Ethno World хөгжүмүнүн сылдыстары —
«Хүн-Хүртү», «Үер», «Ят-Ха» бөлүктөрүнүн
концерти — Арат шөлүңге 18.00 шакта;

Новосибирск хоорайдан «LOTTO» поп-
бөлүктүн концерти — Арат шөлүңге 20.30 шак-
та;

Билдингир ди-джей Jeddik Luxury-ның (Но-
восибирск) концерти — Арат шөлүңге 21.30
шакта;

Байырлал фейервериги — Улуг-Хем эрин-
ге, Азия төвү тураскаалдың девискээринге —
сентябрь 7-де 22.00 шакта.

ЧОНУНУҢ ТӨЛӨПТИГ ОГЛУ

РФ-тиң Чазак Даргазы Д. Медведев биле даштыкы херектер
сайыды С. Лавровтуң ортузунда Болат Ооржак.

Тываның төлөптиг оолдарының
бирээзи, делегей чергелиг ат-
алдарлыг Болат Сергеевич Оор-
жакты сентябрь 2-де Москвага
орнукушкан. Ол аныяк назы-
нында, 35-ле харлыг тургаш, аар
аарыгның уржуундан мөчээн.

Болат Ооржак 1978 чылдың
июнь 7-де Кызылга Тывада база
ат-сурагыг улустуң — Россия Фе-
дерациязының болгаш Тыва Рес-
публиканың алдарлыг башкызы
Хүрөң Бораевна (ол элээн каш чыл
мурнунда мөчээн) болгаш билдин-
гир спортчу, тыва хүрештиң шин-
чилекчизи, Тыва Республиканың
алдарлыг ажилдакчызы, педа-
гогика эртемнеринин кандидады
Сергей Ынаажыкович Ооржак-
тарның өг-бүлөзунгө төрүттүнген.

Болат бичизинде-ле хамык
ажыл-херектиң мурнунга баар оол
чораан. Спортка ол хандыкшыл-
дыг, шыдыраага республиказының
ат-алдарын аңгы-аңгы черлерге
болгулаан маргылдааларга кам-
галап, дөрт класска тургаш-ла
бүгү Россияны кезип каапкан.
Ол ышкаш математикага тергил-
нерин бирээзи турган, Тыва Рес-
публиканың лицейинин башкы-
ларының идегели болуп келген.

Москваның күрүңе универси-
тединин англи дыл талазы-биле
конкурузунга ол киришкеш, «беш»
деп демдекти кыйгырыг демдээ-би-
ле кады алган кара чаңгыс кижиге ол
болган, оң соонда Тываның чурт-
такчыларындан эң бир дугаарында
Америкаже барып, АКШ-та Урбан
хоорайга колледжти чедишкениң
дооскан кижиге база ол. Колледжти
дооскан соонда башкыларның бол-
гаш шыдыраачыларның манавааны
чүүлүн кылып, Москвада күрүңе-
нин делегей харылзааларының ин-
ститудунче (МГИМО) кирип алган.

МГИМО-ну, оң соонда Дип-
ломаттар Академиязын дооскан
соонда ол даштыкы дөрт дыл-
ды: англи, португал, испан, немец
дылдар билер кижиге болган. Аңаа
немей оң орус дылга арыг чугаа-
лаарын, тыва дылын тергил эки
билирин база демдеглээр апаар.
Оң-биле тывалап чугаалажып
орарга, утундуруп бар чыткан
эрги сөстөрү безин езулуг хе-
рек черинге дыка эптиг ажыг-
лай кааптары кайгамчык чораан.

Дипломатия албанынга ол Даш-
тыкы херектер ямызының Төп
аппарадының референтизинден
эглээш, Россияның Бразилияда
элчин черинин бирги секретарынга
болгаш ДХЯ-ның Латин-Америка

департаментизинин килдис на-
чальнигинге чедир депшип ажыл-
даан. Күрүнелер, чазактар, яамы-
лар удуртукчуларының деңнелинге
кылыр чугаалажышкынарның
бөлүк документиленерин белет-
келин хандырып, оң эксперти
болуп киржип келген. Садыг-эко-
номиктиг болгаш эртем-техниктиг
кады ажилдажылга талазы-биле
чазактар аразының комиссиязы-
ның составынга база кирип тур-
ган. 2008-2009 чылдарда кады
ажылдажылганың Шанхай орга-
низациязынга (ШОС) Россия Фе-
дерациязының төлээлежилгезин
белеткээринге болгаш ханды-
раарынга, ШОС-туң кежигүнне-
ри чурттарның баштыңдарының
чөвүлел хуралының хемчеглерин
эрттеринге, БРИК-тиң, «Сес-
тиң бөлүүнүң», «Чээрбинин
бөлүүнүң» саммиттерин, Ангола
Республиканың иштиги херек-
тер сайыды-биле чугаалажыш-
кынарын боттандыраарынга идеп-
кейлиг киржилгези дээш чурттуң
удуртулганың өөрүп четти-
ришкенин база чаалап ап кел-
ген. Ол дыка улуг үнелел болур.

2011 чылдан бээр ол немец
«МЕТРО АГ» компанияның төлээ
черинге ажилдавышаан, Россия-
ның улус ажил-агыг болгаш күрү-
ңе албанының академиязының
«Инвестициялар болгаш инно-
вациялар эргелели» мергежилге
өөренип турган, ону 2012 чылда
тергил эки дооскан. Компания-
ны аңгы-аңгы эксперт бөлүк-
теринге болгаш бизнес-ассоциа-
цияларга төлээлөп турган, ында
РФ-тиң Чазаның Даргазының
чанында Даштыкы инвестиция-
лар талазы-биле консультация
чөвүлели, Стратегтиг инициа-
тивалар агентилели, Европа бизне-
синин агентилели, Американың са-
дыг палатазы база кирип турар.

Болат өг-бүлөзунгө ынак,
өөнүн иштинин сагыш чован-
гыр, харысалгалыг, шынчы
эки, ийи кыс уруунун кайгам-
чык ачазы чораан. Ону таныыр,
билер кижилеринин сагыш-сет-
килинге эки сеткилдиг, зви-
лең-ээлдек, угаан-сарылдыг,
чараш, хөглүг, арыг-силиг, бүзү-
релдиг, кижиге чаагай көрүш-
түг кижиге болуп кезээде артар.

Россияның төлөптиг оглу,
Тываның чоргааралы болуп
чораан аныяк кижинин амыды-
ралдан эрте чорупканы дыка-ла
хомуданчыг, кымның-даа сагыш-
сеткилинге аар дээр чугаажок.

Байыр чедиришкиннери

Самагалдайның хүндүлүг чурттакчызы, бүгү на-
зында удуртур-баштаар черлерге ажылдап чораан
бистиң улуг назылыг өгбөвис **Эник-оол Карламович**
МОНГУШУН 60 хүннерде 90 харлааны-биле байыр
чедирбишаан, кадыкшылды күзедивис.

Дуңмалары **Д.А. Чержей-оол, С.Е. Монгуш.**

Бистиң дуңмавыс, угбавыс **Елена Доопавна**
САРЫГЛАРНЫК сентябрь 5-те 50 харлаан юбилей.
Ол Улан-Удэниң электротехникумун дооскаш, Сүт-
Хөл харылзаа белдиринге бухгалтерлеп, операторлап
шаңнал-макталдыг ажылдап келген. Ынчангаш угба-
выска аас-кежикти, каң дег кадыкшылды сеткиливис
ханызындан күзедивис.

Угбазы, дуңмаларындан.

Бистиң ада-иевис **Иван Салчакович, Долзат**
Успуновна ДОРЖУЛАР 60 хүннердей 65-теп, өг-бү-
лелиг аас-кежиктиг чурттаанының 40 чыл ою.

Олар Төрээн Тывавыстың эң чараш оран-тандыла-
рынга төрүттүнгеннер — Мөңгүн-Тайганың Мугур-Ак-
сынга, Бай-Тайганың Кара-Хөлгө.

Ада-иевистиң аас-кежиктиг, ажы-төлдүг ажил-амы-
дыралы чараш оран Кара-Хөл-биле тудуш. Ававыс —
садыгжы, мал эмчизи, бухгалтер.

Ол үр чылдарда Кара-Хөл сумузунга секретарылап,
чагырганың специализинге ажилдаан.

Ачаыстың ортумак эртеми — тудуг инженери,
дээдизи — башкы. Ол школага удуртур ажилдарга
ажылдап, директорлап, 1998 чылда чону чагыргазы-
ның албан-дужаалынга соңгаан. 1993 чылдан «Един-
ство», улаштыр бүгү-российжи «Чаңгыс демниг Рос-
сия» политиктиг партиязының кежигүнү, агитатору.

Бүгү Россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг
партиязының деткимчези-биле көвүрүглөргө акша-
ландырышкыны чедип алдынган, ийи күштүг, ча-
раш күрүнө көвүрүглери туттунган, а аргыжылга оруу
«күрүнө оруунче» кирген.

Чагырга даргазынга ажилдаан үезинде чонунга
ак сеткили-биле хөй-ле буяныг ажилдарны кылып,
чараш хөл Кара-Хөл камгалалдыг Убса-Нуур ыйгы-
лаажынче кирип кадагалаары егер ажилын эвилел-
дээннер — чонунарга улуг буян.

Ачай, авай, силерниң ачы-буяныңарда ажил-агый-
лыг, бажың-балгаттыг, ажы-төлдөргө, аас-кежиктиг
бис.

Четтирдивис, черге чедир мөгөйдивис!

Ам-даа омак-сергек, ажил чок оруп шыдавас сил-
лер, уйнуктарыңар эргеледип, салган сорулганар
буяныг, тудуңар туттунуп, күзөлдөргөңер боттанзын,
бистиң аравыска үр-үр үелерде эргелиг чурттаарыңар-
ны күзедивис.

Уруу, оолдары, 6 уйнуктары.

Арыг-Узүү суурда чурттал чоруур бистиң ынак ача-
выс **Борбак Кыргысович САМДАН** сентябрь 5-те 65
харлаар.

Ол бүгү назынында «УТКА-ның 25 чыл ою» сов-
хозка чылгы малды өстүрүп, чылгычылап, кызымак
ажылдап чорааш, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада
олураар.

Юбилейинде эргим ачаыска изиг байыр чедирби-
шаан, быжыг кадыкшылды, узун назынны, ажы-төлү-
нүн, төрөл бөлүүнүн аразынга ам-даа үр үеде чагыг-
сөзүн берип чурттал чоруун күзедивис.

Өөнүң ишти Часкым Сатовна, оолдары,
кенээттери, уйнуктарындан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Овюрского кожууна Республики
Тыва информирует население о том, что поступило
заявление от гр. Российской Федерации **ООРЖАК**
Захара Чириковича о предоставлении на праве аренды
земельного участка из земель населенных пунктов с
предварительным согласованием мест размещения
объекта, площадь земельного участка уточняется при
межевании, расположенного по адресу: Республика Тыва,
Овюрский район, с.Хандагайты, ул.Дружбы, д.85а, с
разрешенным использованием: под иные объекты.

В рамках действующего законодательства в течение
30 дней со дня опубликования данной информации
администрация Овюрского кожууна принимает письменные
заявления и возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист по земельным и
имущественным отношениям КУМИ Администрации
Овюрского кожууна

Чарлалдар

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы ортумак школазын 2005
чылда дооскан **Алдынай Артуровна**
ИРГИТТИН адынга тывыскан
Б№3803454 аттестаттың читкенин
барымдаалааш, ону күш чок деп
санаар.

Адар-оол **Дандар-оолович**
АЙЫЗАННЫН адынга 2009 чылдың
февраль 10-да тывыскан 982204
дугаарлыг «Күш-ажылдың хоочуну»
шынзылгазының читкени-биле ону
күш чок деп санаар.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энерге-
тиктөр мкр, 13-те 4 каът
тууйбу бажың. Бажың
ажыглалга дужааттынган.
«Ажаалга банкызы» ААН
таварыштыр ипотекага ап
болур.

Каш базым черде быжыг
гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алы-
ры — амгы үениң экономикаының
турум эвес байдалдарында силер-
ниң акшаңарны камгалап алырының
эң эки аргазы-дыр.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энерге- тиктөр мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-40-77, культура
килдизи — 2-17-09, көдээ ажил-агый килдизи — 2-17-91, чагаа
килдизи— 2-03-88, реклама килдизи — 8-923-383-87-88, очулга
— 2-03-87, үлөтпүр килдизи — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7360. Чагыг 103. Номериңарла дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
цияларга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика та-
биле эргели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечил-
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редак-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа факты-
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.

ИП А.Васильева А.В. ОГРН 311434511700141 Товар сертифицирован.

Меха "Глория"

РОСКОШНО! ВЫГОДНО! ТЕПЛО!

ТАКИХ ЦЕН БОЛЬШЕ НЕ БУДЕТ

Шубы и шапки из натурального меха по ценам производителя

Кредит! Рассрочка! СКИДКИ

2 сентября - ДК им. Марка Оюна г. Туран
3 и 4 сентября - ДК им. К. Сазды г. Ак-Довурак
5 сентября - ДК им. Олега Намдарова с. Кызыл - Мажалык
6 и 7 сентября - Дом культуры г. Чадан

Ждем Вас с 10.00-20.00

*Кредит и рассрочку предоставляет ОАО ОТП Банк Лиц. №2766 от 01.08.2011
Сроки действия акции спрашивайте у продавцов-консультантов

Хүндүлүг номчукчулар!

Д.Б.КАРА-САЛДЫН «Ызыгууртанныр» деп ному
үнгөн. Номнуң утказы төөгү-биле холбашкан болгаш
Ынчалза-даа ооң үндүргөн тиражы эвээш, садып ал-
далаажыңар!

Ук номну Тываның ном үндүрер чериниң болгаш Н
музейниң киоскилеринде садып турар.

Бистиң эргим, ынак оглуус, одувус-көзүвүс чаякчызы, угба
энерелдиг дуңмазы, кады чурттаан эжиниң идегелдиг чөлөнгө
төлүнүң ынак ачазы **Александр Кара-оолович ЛАПЧАА** ав-
густ 1-де 70 харлаан. Ол Тыва Республиканың Чаа-Хөл
«Тардан Голд» бүүдүрүлгезинче бир ай ажилдаар вахта ажилыңың
ханныг өлүрүкчүлөргө кара холундан аныяк назынындан чар-
Оглуустун сөөгүн 7 хонук дургузунда дилежиң, тып а-
канчаар-даа аажок улуг дузаны көргүскен Кундустуг суурнуң чагы
болгаш чурттакчыларыңа, Кызыл, Тес-Хемден төрөлдөргө, сөө-
сөөлгү оруунче үдежиң, ажыг-шүжүүвүстү үлөшкөн, сагың
болгаш материалдыг ачы-буян көргүскен Кызыл хоорайдан,
суурдан, Тес-Хемден, Каа-Хемден, Тандыдан келген чонувуска,
төрөлүскө, эштеривиске, кудаларывыска, оглуустун, уруглар
чаңгысклассчырыңа, кады ажилдап чоруур эш-өөрүңгө чер-
мөгөйиң, улуу-биле четтиргенивисти илередиң ор бис.

АВАЗЫ, АЧАЗЫ, УГБАЛАРЫ, АК
ДУҢМАЛАРЫ, ӨӨНҮҮ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады
Эдуард Эник-оолович ДАГБА-ЛАМАГА ачазы
Эник-оол Пар-оолович ДАГБА-ЛАМАНЫН хенертен
өртөмчөйдөн, өг-бүлөзүндөн, ажы-төлүндөн, төрөл-чонундан
чорутканы-биле Чаа-Хөл кожуунунун администрациязының база ч
чонунун мурнундан ханы кажыдалды илередиң тур бис.

Бистиң эргим, ынак ачаыс **Эник-оол Пар-оолович ДА**
ЛАМАНЫ сөөлгү оруунче үдөшкөн Тыва Республиканың Башт
Чаааның Даргазы **Шолбан КАРА-ООЛГА**, Тыва Республиканың Ч
ТР-ниң Дээди Хуралында (парламентизинге), ТР-ниң Дээди Хур
(парламентизиниң) Даргазы **Каң-оол ДАВААГА**, ТР-ниң Эк
яамызынга, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яам
ТР-ниң Конституция судунга, ТР-ниң Саналга палатазынга, ТР-ни
нениң техниктиг хайгаарал албанынга, Федералдыг Үндүрүг алб
Тыва Республикада эргелелинге, Республиканың уруглар эмнел
коллективинге, Чаа-Хөл кожуунунун удуртулгазынга база чо
бистиң кажыдалывысты үлөжиң, моральдыг болгаш матер
дузаны чедиргени дээш четтиргенивисти илередиң, мөгөйиң т

ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) Д
Эдуард ДАГБА